

1

POGLAVJE

**Oris družbenih razmer
v Sloveniji in
v Jugoslaviji
v osemdesetih letih
20. stoletja**

Pri demokratizaciji slovenske družbe v osemdesetih letih 20. stoletja ter kasnejšem razpadu Jugoslavije in osamosvojitvi Slovenije so se notranji in zunanji dejavniki prepletali in medsebojno vplivali drug na drugega. Za sam razpad pa so bili ključni notranji odnosi: Ekonomska kriza, kriza samoupravnega socializma in kriza v mednacionalnih odnosih.

Zadnja jugoslovanska ustava iz leta 1974 je v Jugoslaviji vzpostavila nekakšen vmesni status med federacijo in konfederacijo. Republike so dobile večje pristojnosti na različnih področjih, tudi svoja kolektivna predsedstva. Postale so države. Hkrati je bila ustava temelj za nefunkcionalen ekonomski sistem, izražen v Zakonu o združenem delu. Uvedla je zapleten in nepregleden delegatski sistem brez neposredne odgovornosti. Kot vodilno politično silo je priznavala zvezo komunistov, Josipu Brozu - Titu pa dodelila dosmrtni predsedniški mandat. Z ustavo niso bili zadovoljni Srbi, ker je avtonomnima pokrajinama v njenem okviru, Kosovu in Vojvodini, dodeljevala status konstitutivnih elementov federacije, to je neposredno predstavništvo v federalnih organih, kar ju je približalo položaju republik. Nezadovoljen je bil tudi vrh vojske, ker je menil, da je ustava razbila Jugoslavijo, vendar ji za časa Titovega življenja ne eni ne drugi niso upali neposredno nasprotovati. Ustava sicer ni ustrezala tudi nerazvitim republikam, saj prerazporejanje sredstev ni bilo več avtomatično oziroma odvisno samo od uradnikov v Beogradu. Republike so imele pravico do pomoči nerazvitim v obliki neposrednih vlaganj, zvezna skupščina pa ni mogla sprejeti nobenih ukrepov, če ni bilo soglasja vseh republik. Na drugi strani pa z ustavo prav tako niso bili zadovoljni v razvitem delu države, ker je onemogočala uvedbo tržnega ekonomskega sistema. Vendar so jo do leta 1988 branili, ker so se bali, da ob spremembi ustave ne bodo mogli ubraniti dosežene ravni republiške samostojnosti, ki je obsegala tudi pravico do samoodločbe vključno s pravico do odcepitve.

Ko je leta 1980 umrl Tito, zdravstveno stanje Jugoslavije ni bilo dosti boljše od predsednikovega, le da so ga prikivali. »Tito je mrtev, le da tega še ne ve,« je že sredi sedemdesetih let, potem ko se je z njim dokončno razšel, cinično izjavil njegov medvojni soborec in kasnejši jugoslovanski zunanji minister Koča Popović.²⁸ Podobno bi – seveda danes, ko smo pametni za nazaj – lahko trdili za Jugoslavijo. Toda takrat bi le redko kdo pritrdil takemu stališču. Jugoslavija je vzbujala vtis mirne, stabilne države z dobrim standardom, rešenim nacionalnim

---

28 Repe, Slovenci v osemdesetih, str. 3.

vprašanjem in mednarodnim ugledom, ki je nekajkrat presegal njeno velikost in ekonomsko moč. V strukturi in delovanju jugoslovanske federacije pa se do druge polovice osemdesetih let prejšnjega stoletja ni spremenilo nič bistvenega. Na najvišjih državnih in partijskih funkcijah so se v glavnem menjavali ljudje, ki so na oblast prišli po obračunu s t. i. partijskim »liberalizmom.«²⁹ Šlo je za preizkušene stare kadre iz revolucije, ki so bili že v zatonu svoje biološke moči. V prvi polovici osemdesetih let je po Jugoslaviji krožila šala o tedaj enem vodilnih politikov, Petru Stamboliću, ki je na letališču svojega spremljevalca vprašal: »Ali mi od nekod prihajamo ali nekam gremo?« Ali pa za politike mlajše generacije, ki so se še pravi čas postavili na zmagovalno stran. V prvi polovici osemdesetih let osnovne postavke 'titoizma' niso bile postavljene pod vprašaj. Protislovje med uradno razglašanim socialističnim patriotizmom, bratstvom in enotnostjo (izraženo v geslu »tudi po Titu Tito«), ki je ostalo nespremenjeno v političnih programih, partijskih resolucijah, šolskih učbenikih in na proslavah, ter med realnim doživljanjem Jugoslavije pa je bilo velikansko, kar še zlasti velja za Slovenijo, kjer so mladinci začeli prvi rušiti dotlej nedotakljive jugoslovanske mite. Mednje so sodila praznovanja, vse, kar je bilo povezano z narodnoosvobodilnim bojem in revolucijo ter življenjem in delom Josipa Broza - Tita. 25. maj, Titov »rojstni« dan, in z njim povezana štafeta mladosti (»simbol mladosti, dela in mišic«) je bil eden najbolj svetlih simbolov.³⁰ Prvič je bila kritizirana leta 1983, nekaj let kasneje pa sta od skrbno privzgajanega jugoslovanskega socialističnega patriotizma ostala le še jugorock in šport.

Posledica ekonomske krize je bilo naglo zmanjševanje standarda.³¹ Ker pa so se na to pripravljali dolgo, je prevzem oblasti s strani kolektivnega vodstva potekal gladko. Svet je bil tedaj še razdeljen na dva bloka, s tem pa je nespremenjen ostajal tudi geostrateško pomemben vmesni položaj Jugoslavije, ki so ga politično in finančno podpirale zahodne države na čelu z ZDA. Svetovni državniki so interes za Jugoslavijo pokazali tudi tako, da so se množično udeležili Titovega pogreba. Vprašanje morebitne demokratizacije Jugoslavije je bilo v gledanju zahodnih držav sicer dobrodošlo, ne pa nujno. Mnogo pomembnejša se je zaradi vložnega denarja zahodnim kreditorjem zdela reforma jugoslovanskega gospodarstva. Sovjetska zveza je upala, da bo znova lahko dobila večji vpliv na jugoslovansko vodstvo. V strukturi in delovanju jugoslovanske federacije se

29 Več o tem Repe, »Liberalizem«.

30 Rozman, Melik, Repe, Zastave vohrajo. Gl. tudi Leksikon Yu mitologije.

31 Več o tem Prinčič, Borak, Iz reforme v reformo.

do druge polovice osemdesetih let ni spremenilo nič bistvenega. V družbi se je poudarjal socialistični patriotizem, bratstvo in enotnost. Realno doživljanje Jugoslavije pa je bilo drugačno.

Že leta 1980 se je začela gospodarska kriza. Dinar je bil devalviran za 30 odstotkov, inflacija se je povečala za 45 odstotkov, država ni mogla plačevati surovin in nafte. Vlada je najprej uvedla omejitve vožnje na določene dneve po t. i. sistemu »par – nepar« po številkah na registrskih tablicah (na določen dan so se lahko vozili tisti s končnimi parnimi, na določen dan pa z neparnimi številkami), nato pa bone za bencin. Za zasebni prehod čez mejo je bilo treba plačati polog, prišlo je do redukcij električne energije, primanjkovalo je posameznih artiklov, zlasti kave, južnega sadja in pralnih praškov. Slovenija se je zaradi boljše organiziranosti in bližine zahodnih meja v pomanjkanju znašla bolje kot druge republike, kar je zbuvalo zavist pri sodržavljanih na »jugu« in povečevalo spore z zveznimi oblastmi.

Vodstvo države sprva krize ni hotelo niti priznati. Še naprej se je zadolževalo v tujini. Oblasti tudi niso bile pripravljene podvomiti o temeljih ekonomskega in političnega sistema, zato se je kriza stopnjevala. Sredi osemdesetih let je standard padel za več kot tretjino in se spustil na raven iz srede šestdesetih let. Inflacija je leta 1988 preseгла 350 odstotkov in je še naraščala. Jugoslavija ni bila več zmožna odplačevati dolgov. Leta 1983 je dolgovala že več kot dvajset milijard in pol dolarjev. V začetku leta 1989, ko je vlado prevzel Ante Marković, je stekel prvi resnejši poskus gospodarske reforme, a je propadel.³²

Ker je bil sistem v osemdesetih letih še vedno naravnan tako, da je o vsem odločal vrh partije, odločitve pa so bile potem samo speljane skozi megalomansko delegatsko in samoupravno strukturo, so se vsi glavni politični spori do konca osemdesetih let odvijali v vrhu ZKJ. Slovenija je sicer zaradi stalnega nerganja in upiranja jugoslovanski povprečnosti v federaciji veljala za najbolj težavno republiko. O tem, kakšna naj bi bila Jugoslavija, pa je imela tudi zelo določeno predstavo. »Verjetno sem prvi srbski komunist, ki je dojel, da vi Slovenci niste za jugoslovanstvo, da ste za svojo samostojno nacionalno državo v okviru Jugoslavije, pod točno določenimi političnimi pogoji,« je v pismu Spomenki Hribar leta 1986 zapisal srbski pisatelj Dobrica Ćosić, duhovni oče Memoranduma Srbske akademije znanosti in umetnosti, dokumenta, ki je konec osemdesetih let postal

32 Več o tem Borak, Ekonomski vidiki.

programski akt za razbitje Jugoslavije.³³ Kljub različnim pogledom in konfliktu ob skupnih programskih jedrih so bili stiki slovenskih in srbskih intelektualcev še nekaj časa redni. Med pomembnejša srečanja sodi sestanek 14. novembra 1984 v gostilni Mrak v Ljubljani, kjer pa so se – ob sicer skupni ugotovitvi, »da je z obstoječo Jugoslavijo, v kateri se vsi počutimo le slabo, konec« – sprli ob vprašanju pravice do samoodločbe in s tem osamosvojitve (ki je bilo tedaj mišljeno kot konfederativni status Slovenije v Jugoslaviji).³⁴ Novorevijaški krog je srbskim intelektualcem ponudil posebno številko Nove revije, da bi v njej izrazili svoja stališča, vendar ti tega niso storili. Ćosić je čez eno leto, 23. novembra 1985, v pismu Niku Grafenauerju v zvezi s sestankom izrazil svoje občudovanje jasnosti in čvrstosti slovenskih pogledov, vendar tudi začudenje nad njihovim »podcenjevanjem in nerazumevanjem objektivnih preprek in pogojnosti uresničevanja optimalne avtonomije Slovenije«. Slovenska prizadevanja je imel za tvegan in neuresničljiv cilj. Hkrati pa je priznal, da Srbi svojega stališča do »nacionalnega jugoslovanskega vprašanja« in razumevanja »demokratskega socializma v sodobni civilizaciji« (nacionalnega programa) še nimajo in da bo trajalo še veliko časa, preden ga bodo dobili.³⁵ Ćosić je bil v pismu neiskren in je prikrival dejstvo, da je predsedstvo SANU že pol leta prej, 23. maja 1985, ustanovilo šestnajstčlansko komisijo, katere naloga je bila priprava Memoranduma o družbenih razmerah v državi, še posebej v Srbiji.³⁶

V Jugoslaviji je sredi osemdesetih let tudi sicer začel naraščati nacionalizem, ne samo na Kosovu in v Srbiji, ampak tudi na Hrvaškem. Je pa memorandum potencialno že obstoječe, a politično za silo še nekako zadrževane polemike med narodi tako glede preteklosti kot tudi aktualnih odnosov. Ko je oblast v Srbiji prevzel Slobodan Milošević, ki si je priljubljenost zgradil na prikazovanju ogroženosti srbskega in črnogorskega naroda v Jugoslaviji, je s tem srbsko uradno politiko približal idejam srbskih akademikov. S pomočjo množičnih zborovanj oziroma mitingov po obeh

33 Dobrica Ćosić o svoji polemiki z Dušanom Pirjevcom leta 1961. Pismo Spomenki Hribar novembra 1986, v: Hribar, *Slovenci kot nacija*, str. 239. Memorandum je bil v celoti objavljen v angleščini leta 1995 (Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts). V Jugoslaviji je v letu 1986 v raznih časopisih izhajal v povzetkih, krožile pa so kopije tipkopisa dokumenta.

34 ARS, AS 1589, šk. 2637/37, Informacija o sestanku predstavnikov meščanske desnice, ki iščejo elemente za skupno sodelovanje, 15. 11. 1985 (magnetogram prisluha, op. p.). Sestanka so se od Srbov udeležili Dobrica Ćosić, Mihajlo Marković in Ljubomir Tadić, od Slovencev pa Spomenka in Tine Hribar, Marjan Rožanc, Milan Apih, Ivan Urbančič in Taras Kermauner. Srečanje, ki naj bi bilo tajno, je posnela tudi SDV. Nekateri udeleženci, npr. Tine Hribar, so imeli sestanek za zelo pomemben (sovpadal naj bi z ugotovitvami novorevijaškega kroga, da slovensko samobitnost lahko zagotovi le konfederativni status), drugi, npr. Taras Kermauner (v pogovorih z avtorjem, december 1993–februar 1994), pa so menili, da ni imel prelomnega pomena, da je šlo bolj za neke vrste »tipanje«. Več o sestanku v: Hribar, *Nova osamosvojitvena volja Slovencev*, str. 279–293; isti, *Slovenska državnost*, str. 225, 238–240, 248–250.

35 Objavljeno v: Hribar, *Slovenci kot nacija*, str. 248–250.

36 Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts, str. 13.

avtonomnih pokrajinah, v Črni Gori in v Srbiji je odstranil svoje politične nasprotnike in začel postopoma ustvarjati razmere za uresničitev načrtov o Veliki Srbiji. Mitingi so pomenili pritisk tudi na druge republike in njihove voditelje.

Ena značilnosti dogajanja v Jugoslaviji v drugi polovici osemdesetih let so bila zborovanja Srbov in Črnogorcev (t. i. mitingi), na katerih so zahtevali spremembe v državi po svojem merilu. Zaradi mitingov, v ozadju katerih je bil Milošević, so odstopali izvoljeni politiki v Vojvodini in Črni gori, ki se niso želeli ukloniti njegovim političnim pogledom in zahtevam. Eno največjih zborovanj – udeležencev naj bi bilo nad milijon – je bilo 19. 11. 1988 na sotočju Save in Donave v Beogradu, imenovanem Ušće.

Odnos slovenskih oblasti do federacije v prvi polovici osemdesetih let je bil tih in zagrizen, a v glavnem jalov boj z naraščajočo centralizacijo. Slovenski politiki so dilemo videli predvsem v vprašanju, ali se bo krepilo samoupravljanje (združeno delo) ali država, ne pa v zgrešenosti sistema. Zavedanje, da bo potrebna nova nacionalna politika, je izrazil le starosta slovenskih komunistov France Klopčič, ki je leta 1983 daljnovidno napisal Slovenski nacionalni program med graditvijo socializma, a ga je tedanje vodstvo ZKS zavrnilo.³⁷

³⁷ Program je bil objavljen v: Sodobnost, 1984, št. 12, str. 1113–1116. Celotno dokumentacijo in razpravo o programu gl. v: Borec, 1992, št. 3.

Študentsko gibanje je usahnilo v drugi polovici sedemdesetih let, nekateri njegovi voditelji pa so skušali svoje (že precej spremenjene levičarske ideje) popularizirati skozi študentski kulturni center. Oblasti je močno razburil pank, ki se je v Sloveniji pojavil dokaj hitro, že leta 1977.³⁸ Sledile so še druge alternativne skupine, najodmevnejša je bila trboveljska skupina Laibach. Pankovskim skupinam so leta 1981 začeli očitati propagiranje nacizma (t. i. nacipank afera). Pank je doživljal medijsko gonjo, pankerji pa nasilje s strani policije. V javnem obsojanju sicer oblasti niso imele težkega dela. Panku je bilo nenaklonjeno splošno politično in kulturno ozračje, večinoma pa tudi intelektualci t. i. meščanske desnice. France Popit je zahteval politični obračun s pankom, Dimitrij Rupel pa je v svojih kritikah o njihovi glasbi pisal: »To morate preslišati« (z nekaj ironije bi lahko rekli, da je pank spodbudil zgodnje zavezništvo med partijo in t. i. meščansko opozicijo). Sicer pa začetniki panka niso imeli ambicije, da bi spreminjali svet. Bil je predvsem v funkciji širjenja javnega prostora, svobodnejšega delovanja in izražanja drugačnosti zunaj uradnih institucij, vendar je že sredi osemdesetih let postal del uveljavljene mladinske kulture, prerasel je v multimedijško kulturno dejavnost in začel dobivati tudi javne nagrade.

Gibanja civilne družbe so postala prve prvine sestavljanke spreminjajoče se politične podobe Slovenije. Zagon jim je dajala naraščajoča krivulja kritičnosti do nosilcev oblasti in deloma tudi sistema, ki pa je bila pri Slovencih protislovna. Po eni strani so izražali nezadovoljstvo z ZK in SZDL, posameznimi funkcionarji ter institucijami sistema, ki niso našle izhoda iz krize, po drugi strani je še leta 1986 60 odstotkov anketirancev zaupalo v sistem socialističnega samoupravljanja.³⁹

Mirovna, ekološka, feministična in druga gibanja, ki so sredi osemdesetih let tvorila močno civilno gibanje v Sloveniji, so v glavnem izšla iz mladinskih alternativnih klubov in organizacij. V njihovem okviru sta leta 1984 nastali tudi lezbična sekcija Lilith in homoseksualna sekcija Magnus (prvi tovrstni društvi v socialističnih državah). Do leta 1983 gibanja niso bila organizirana. Kongres ZSMS v Novem mestu leta 1982 je nastajajoča gibanja podprl. Leta 1986 se je popularnost alternativnih gibanj približevala zenitu, več kot 75 odstotkov anketirancev v javnomnenjski anketi jih je poznalo in več kot 45 odstotkov je bilo pripravljeno v njih sodelovati.⁴⁰

38 Več o zgodovini panka v zborniku Punk pod Slovenci. Najbolj analitično je o panku pisala revija Problemi v letih 1977 (t. i. pankovska številka) in 1982. Pank kot del alternativne kulture (subkulture) v Sloveniji v posameznih člankih obravnava zlasti Gregor Tomc, od tujih avtorjev pa Sabrina Petra Ramet (Balkan Babel). Zadnje sintetično delo je zbornik Punk je bil prej.

39 Roter, Slovenci smo kritični, str. 15.

40 ARS, AS 1931, šk. 2313, Značilnosti novih družbenih gibanj v Sloveniji, junij 1986; Dozorevanje slovenske samozavesti.

Kot najbolj 'čist' opozicijski pojav prve polovice osemdesetih let je bil zaznan začetek izhajanja Nove revije, ki je začela izhajati leta 1982 na pobudo slovenskih intelektualcev in po predhodnih dolgotrajnih razpravljanjih in nasprotovanju oblasti. Nekatera družbena vprašanja so se tako začela obravnavati »izven tistih ustaljenih oblik in možnosti, ki jih daje družbeni sistem«, kot je bilo to opredeljeno v eni tedanjih ocen političnega dogajanja. Sredi osemdesetih let so se začeli izstopi iz sindikata in poskusi ustanovitve vzporednih sindikalnih in mladinskih organizacij. Podobni pojavi (ustanavljanje neformalnih alternativnih skupin, ki so jih potem skušali legalizirati v okviru posameznih društev, zlasti Društva novinarjev in Sociološkega društva) so opazni tudi pri posameznih poklicih, npr. nekaterih novinarjih, ki so se sklicevali na geslo »Svoboda je svoboda tistih, ki mislijo drugače«. Ti posamični poskusi so dosegli višek, ko je France Tomšič 15. decembra 1987 ustanovil prvi neodvisni sindikat. To se je zgodilo nekaj dni po stavki delavcev v ljubljanski tovarni Litostroj in nato po njihovih demonstracijah pred skupščino. Sočasno je skušal ustanoviti tudi Socialdemokratsko zvezo Slovenije (vendar mu to ni uspelo, stranka je bila po pripravah decembra 1988 ustanovljena šele februarja 1989, zato je tudi v zgodovinisju delavska komponenta pluralizacije neupravičeno zapostavljena v primerjavi z intelektualno).

Do druge polovice osemdesetih let so se odnosi med oblastmi in neformalno opozicijo v glavnem vrteli okrog vprašanj, koliko svobode dovoliti v revialni, publicistični, kulturni dejavnosti. To je postajalo vedno bolj pomembno tudi zato, ker so postajali vedno bolj vplivni mladinski in drugi mediji: Katedra, Tribuna, Radio Študent; še posebej provokativna je bila Mladina, ki je s kritičnostjo izzivala zlasti JLA. Del nosilcev uredniške politike v mladinskih občilih je prešel k velikim časopisnim hišam ali odmevnejšim revijam (Teleks). ZSMS se je s podporo alternativnim gibanjem in kritiko (pogosto označevano kot 'pobalinsko') postopoma oddaljevala od vloge partijskega 'podmladka', neke vrste 'valilnice' partijskih kadrov. Mladinskim funkcionarjem ni bila več avtomatično zagotovljena bleščeča politična prihodnost, čeprav je organizacija ohranjala institucionalne vezi (članstvo v SZDL, raznih odborih in komisijah, tudi oblastnih organih) in finančno odvisnost od države.⁴¹

Z Rimskokatoliško cerkvijo je država že v šestdesetih letih začela iskati neke vrste modus vivendi, pa tudi sama Cerkev je še zlasti po prihodu novega nadškofa dr. Alojzija Šuštarja konec sedemdesetih let precej spremenila način ravnanja

41 Več o tem Vurnik, Med Marxom in punkom.

do oblasti. Nadškof Šuštar je oblastem na kulturen in nevsiljiv način, a jasno in odločno povedal, kaj so osnovne točke njegovega 'političnega' programa. V naslednjih letih je šlo predvsem za to, koliko od teh zahtev in na kakšen način uresničiti, da stvari ne bi izzvale preveč konfliktov. Cerkev je z državo v danih razmerah dosegla partnerski odnos, dialog z oblastmi je zato postavljala na prvo mesto, tudi na račun bolj odločne podpore nastajajoči opoziciji, kar so ji iz pozicijskih vrst (zlasti iz kroga Nove revije) v drugi polovici osemdesetih let nekateri intelektualci večkrat očitali.⁴²

Ena prvih uradnih institucij, ki je v prvi polovici osemdesetih let postopoma začela prestopati okvire samo kulturnega delovanja, je bilo Društvo slovenskih pisateljev, v katerem so bili sicer ljudje zelo različnih nazorov, tako člani ZKS kot njeni kritiki. Tako pot je nakazal že Tone Pavček, ki je bil predsednik v letih 1979–1983, še bolj pa njegova naslednika: Tone Partljič v letih 1983–1987 in Rudi Šeligo v letih 1987–1991; pod njegovim vodstvom se je DSP začelo intenzivno ukvarjati z ustavnimi vprašanji. Nastala je ustavna alternativa. Nova usmeritev se je kazala v odpiranju tem, ki so imele tudi politični predznak, upiranju naraščajočemu unitarizmu v kulturi in šolstvu (skupna programska jedra, o katerih je DSP 19. septembra 1983 organiziralo posvet, pa tudi sicer se je odzivalo v javnosti s pismi in opozorili posameznih članov), kritičen odnos do razmer v Zvezi pisateljev Jugoslavije, obramba umetniške svobode, javna obramba umetnikov, ki so bili obsojeni v drugih delih Jugoslavije. Na skupna programska jedra sta prva v javnosti postala pozorna dva slovenska pesnika: Ciril Zlobec in Janez Menart. Menart je začel zbirati informacije in gradivo, Zlobec pa se je takoj odzval in kritiziral zlasti skupna programska jedra za književnost, v katerih je bilo premalo slovenske književnosti. Predlog je poimenoval »antikulturen, antivzgojen, antiizobraževalen in antietičen«.⁴³ Trenja v Zvezi pisateljev Jugoslavije so se bolj odkrito začela na skupščini 14.–16. decembra 1982 v Somboru. Osnovna tema je bila sicer »družbeni in materialni položaj književne ustvarjalnosti«, polemiko pa so v resnici spodbudili nekateri referati s pisateljskega posveta v Kumrovcu junija 1981 o odnosu med književnostjo in politiko, ki jih je objavila Svetlost iz Kragujevca leta 1982. Sicer pa je bila Zveza pisateljev Jugoslavije prva

42 Več o tem Repe, *Katoliška cerkev in oblast*, str. 135–146.

43 Delo, 11. 8. 1983, str. 7, Tudi meni je zaprlo sapo (Ciril Zlobec). Nekateri zgodovinarji, npr. ameriška zgodovinarica Susan L. Woodward v knjigi *Balkan tragedy*, so odziv na skupna jedra kasneje razumeli kot prvi večji javni izraz slovenskega nacionalizma. Njene teze je zavrnila Leopoldina Plut - Pregelj v poglavju *Slovenian's Concerns About the Proposed Yugoslav Core Curriculum in the 1980s* v knjigi *The Replurartization of Slovenia in the 1980s*. O jedrih gl. tudi Menart, *Slovenec v Srboslaviji*; Sreš, *Skupna programska jedra*.

jugoslovanska organizacija, ki je (sprva neformalno) razpadla. Najbolj množično in najbolj odmevno dejanje DSP sredi osemdesetih let je bila organizacija javne tribune z naslovom Slovenski narod in slovenska kultura, 9. in 10. januarja 1985 v Ljubljani. Udeležilo se je je kakih 1200 poslušalcev (prvi dan po ocenah tiska okoli 700), o njej so poročali in jo komentirali vsi slovenski in številni jugoslovanski časopisi, v revijah in časopisih pa je bil objavljen tudi velik del referatov, bodisi v povzetkih bodisi v celoti.⁴⁴ S tribuno je razprava o nacionalnem vprašanju postala javna. Tribuna je tako odprla vsa ključna vprašanja demokratizacije in nacionalnega programa, ki so bila dve leti kasneje sintetizirana v 57. številki Nove revije, kar je bil jasen kazalnik, da je pobudo pri oblikovanju slovenskega nacionalnega programa prevzela intelektualna opozicija.

Sedeminpetdeseta številka Nove revije je izšla februarja 1987 in je vsebovala filozofske in sociološke razprave in eseje, ki so obravnavali vprašanje slovenskega naroda v sodobnem svetu. Najpomembnejše so napisali Tine Hribar, Ivan Urbančič, Dimitrij Rupel, Jože Pučnik, France Bučar in Peter Jambreč. Že pred tem so bili v prvi polovici osemdesetih let v različnih krogih obravnavani ali v revijah in časopisih objavljeni prispevki, ki so obravnavali slovensko nacionalno vprašanje, vendar so tisti v Novi reviji zbudili največ politične pozornosti in bili sčasoma sprejeti kot zasnova osrednjega slovenskega nacionalnega programa, neke vrste slovenski odgovor na Memorandum SANU. Osnovna misel, izražena v novorevijaških prispevkih, je bila, da se mora slovenski narod preoblikovati v nacijo, tj. doseči svojo državnost z izvirno suverenostjo, ki ne bo podrejena jugoslovanski. Obenem pa vpeljati nov pravni red, ki bo omogočil demokratično izražanje volje državljanov. Zahtevali so, da se ZK odzame 'skrbništvo' nad slovenskim narodom in da se uvede politični pluralizem.

Ti procesi so vplivali tudi na delovanje družbenopolitičnih organizacij. Najbolj množična, SZDL, je (tudi prek obvladovanja medijev) opravljala funkcijo »družbene kritike« nezaželenih tez in pojavov. Proti njim se je borila s t. i. administrativnimi ukrepi, to je zablembami posameznih številčk časopisov, zamenjavami urednikov oziroma uredništev, prepreditvijo tiskanja knjig ali posameznih člankov prek veta uredniških svetov ali s tem, da jim niso odobrili subvencij. Hkrati pa je SZDL tudi znotraj sebe širila prostor pluralizmu in leta 1988 v pravnem smislu pod tem zunanjim pritiskom omogočila nastanek prvih političnih zvez (predhodnic strank), izhajajoč iz teorije o »nestranskem

⁴⁴ Repe, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, 1, dok. 8, str. 114–130; celotno razpravo s tribune je februarja 1985 objavilo DSP v knjigi Slovenski narod in slovenska kultura.

pluralizmu«, v katerem naj bi bila SZDL neke vrste 'dežnik' za razne nazorsko in politično sicer različne skupine, vendar take, ki v osnovi sprejemajo samoupravni socializem.

Zapleten in včasih protisloven boj med opozicijo in oblastjo v Sloveniji, ki je bil posledica specifičnih razmer, tudi majhnosti prostora, medsebojne prepletenosti, sorodstvenih vezi, je potekal znotraj jugoslovanskega okvira, ki je odločilno vplival na slovenske razmere. Razmere v Sloveniji so se namreč precej razlikovale od razmer drugod po Jugoslaviji, kjer je 'partijska država' delovala nespremenjeno. V Sloveniji so se po 10. kongresu ZKS leta 1986, ko je vodenje prevzel Milan Kučan, začeli reformni procesi z nepredvidljivim koncem. Notranja opozicija v stranki jim je nasprotovala, zlasti je nasprotovala popušcanju opoziciji. France Popit je Kučanu tri leta kasneje, konec februarja 1989, pred dokončnim razhodom »starejših tovarišev« z reformisti, jasno povedal, da se oblast ne drži skupaj s »pridiganjem,« pač pa mora imeti partija nadzor nad sodišči, sekretariatom za notranje zadeve in vojsko.⁴⁵

Razmer v Sloveniji zvezni funkcionarji in funkcionarji po drugih republikah niso razumeli in so ocenjevali, da slovensko vodstvo ne želi obračunati z opozicijo in jo štiti, še zlasti tisto, ki je bila protijugoslovansko usmerjena, saj samo izraža njena stališča.

V oblastnih krogih so sprva prispevke obsodili in s posameznimi avtorji in številko v celoti polemizirali, ni pa prišlo do ostrejših administrativnih ukrepov (npr. prepovedi revije) in tudi ne do sodnih pregonov, kar je že bil izraz reformnih procesov znotraj ZKS. Ne glede na ostre ocene delovanja opozicije je demokratizacija v Sloveniji tedaj že dosegla raven, na kateri so vsaj načeloma nekatere »meščanske« pravice postajale del splošnega državljskega standarda. Seveda pa ta relativno »mehak« odnos do opozicije v Sloveniji ni bil izraz institucionalnih sprememb, pač pa je bil odvisen predvsem od tolerančne stopnje, ki so jo premogli ljudje na vodilnih položajih, in od njihove pripravljenosti (tudi možnosti), da doseženo raven demokratizacije branijo pred pritiski iz centra. Razdvojene so bile tudi oblasti same, kar so nekateri novinarji opazili in potem načrtno potencirali razlike med posameznimi politikami. Specifičnost slovenskih razmer je dr. Vlado Miheljak ironično opisal takole: »V kliničnem smislu so bili zato komunisti pravzaprav idealni oblastniki. S tem, ko so ignorirali manifestne potrebe oporečnikov, so jim nudili izjemno zadovoljstvo. Ignorirali so jih, a

45 ARS, AS 1589, t. e. 1055, Stenografske beležke s sestanka predsednika Predsedstva CK ZKS Milana Kučana in starejših članov ZKS 28. 2. 1989 ob 11. uri v prostorih CK ZK Slovenije.

jim pustili neizmerno govoriti, pisati in podpisovati. Tako je bilo razmerje med enopartijsko, a dovolj neavtoritarno in nekonsekventno oblastjo in oporečniki naravnost idealno: komunisti so vladali, oporečniki so govorili in podpisovali. Čisto na koncu, preden smo sneli slike gospoda, ki je živel najprej na veliki, kasneje pa (ne prav dolgo) na eni nogi, smo bili vsi vse. Vsi oblastniki in vsi oporečniki. Marksistični center ZKS je, denimo, vsaj na štirinajst dni, če že ne vsak teden, organiziral kakšno okroglo mizo ali problemsko konferenco, na katero smo bili vsi vabljeni, da smo udrihali čez partijo in čez enoumje. Partijci so vse skupaj ne samo stoično prenašali, ampak so v kritiki in samokritiki celo prednjačili. In povrh so nas še nagradili s pol dnevnice, kavo s smetano in gostim sokom.«⁴⁶

Vrh je množično gibanje, poimenovano »slovenska pomlad« doseglo ob sojenju četverici poleti 1988. Konec julija 1988 je pred vojaškim sodiščem v Ljubljani JLA uprizorila sodni proces proti četverici (Janez Janša, mladinski funkcionar in publicist tednika Mladine, David Tasić in Franci Zavrl, novinarja Mladine, in Ivan Borštner, zastavnik JLA). Aretacije civilnih obtožencev in prva zaslišanja so sicer konec maja in v začetku junija izvedli slovenski varnostni organi, nato pa so obtožene na podlagi tedanje zakonodaje predali preiskovalnim in sodnim organom JLA. Formalna obtožba je zadevala izdajo vojaške skrivnosti. Šlo je za zaupen dokument JLA iz januarja 1988, ki so ga našli v tajni preiskavi, v katerem je poveljnik 9. armadne oblasti v Ljubljani zaradi razmer v Sloveniji in predvidevanja, da bo vojska izvedla aretacije svojih nasprotnikov v Sloveniji, poostril ukrepe bojne pripravljenosti svojih enot. Po aretaciji Janše 31. maja je bil na pobudo Igorja Bavčarja ustanovljen odbor za varstvo pravic Janeza Janše, ki se je, ko se je število aretiranih povečalo še za tri osebe, 3. junija 1988 preimenoval v Odbor za varstvo človekovih pravic. Odbor je postal najmočnejša organizacija civilne družbe v času »slovenske pomladi«. V odbor je pristopilo več sto tisoč individualnih članov in več kot tisoč različnih organizacij. Organiziral je razne oblike protestov, ki so višek dosegli z zborovanjem nekaj deset tisoč ljudi 21. junija 1988 na Trgu osvoboditve v Ljubljani. V času sojenja so množice nepretrgoma protestirale pred vojaškim sodiščem na Roški ulici. Po sojenju je odbor s svojim prizadevanjem za varstvo človekovih pravic nadaljeval, znotraj njega pa se je začela kazati heterogenost stališč, še zlasti glede vprašanja, ali vztrajati zgolj pri varstvu človekovih pravic ali aktivneje poseči v politično delovanje. Vodstvo

46 Mihelj, Slovenci padajo v nebo, str. 15.

Na Roški cesti v Ljubljani, kjer je bilo vojaško sodišče, to je julija 1988 sodilo Janezu Janši, Ivanu Borštnerju, Davidu Tasiču in Franciju Zavrlu, so se njim v podporo in v protest, ker je sodni proces potekal v srbsko-hrvaškem jeziku, vsakodnevno zbirali ljudje in protestirali zaradi tega. Eno od osrednjih gesel protestnikov je bilo: »Slovinci, enotno za naše pravice«.

odbora se je nato ob nastajajočem političnem pluralizmu porazdelilo med razne stranke in odbor je nehal delovati, čeprav je formalno obstajal do aprila 1990.⁴⁷

Jugoslovanske razmere so 27. februarja 1989 pripeljale nastajajočo opozicijo in oblast do skupnega nastopa na zborovanju v Cankarjevem domu, ki je bilo namenjeno podpori stavkajočim rudarjem na Kosovu. Od tu naprej je opazno soglasje pri iskanju skupnega nacionalnega programa, čemur je bila namenjena vrsta sestankov spomladi 1989. Razlike med opozicijo in oblastjo so bile, tako kar zadeva odnos do Jugoslavije kot tudi glede političnega sistema, vidne iz dveh dokumentov: Majniške deklaracije in Temeljne listine. Temeljna listina je bila manj radikalna od Majniške deklaracije, rešitev je iskala v okviru jugoslovanske

⁴⁷ Več o tem Žerdin, Generali brez kape; Repe, Jutri je nov dan; isti, Slovenci v osemdesetih.

federacije in še vedno je zagovarjala samoupravljanje, čeprav v redefinirani obliki. Tekmovanje med privrženci ene in druge listine se je izrazilo skozi podpisovanje, ilustrativno za tedanje razmere pa je, da so mnogi podpisali kar obe. Opozicija je v naslednjih mesecih Temeljni listini očitala, da vnaprej pristaja na federalni okvir in zaradi tega ovira proces osamosvajanja. Zgodovinske preizkušnje Temeljna listina v primerjavi z bolj radikalno Majniško deklaracijo ni zdržala. Kljub kritičnim ocenam pa je upravičila svojo funkcijo. Vzpostavila je preglednost političnih opcij.

Kljub razhodu ob obeh listinah so se stališča opozicije in oblasti v pomembnih točkah, ki so zadevale položaj Slovenije, začela približevati. To se je pokazalo že nekaj mesecev kasneje, pri sprejemu amandmajev na slovensko ustavo septembra 1989. Na delo skupščinske ustavne komisije je namreč posredno ali neposredno precej vplival opozicijski Zbor za ustavo, ki je komisiji redno pošiljal svoja stališča, spodbujal pa tudi pritisk javnosti. Od leta 1987 dalje, ko so se začele razprave o spremembi jugoslovanske ustave – nekaj amandmajev nanjo, tudi centralistično usmerjenih, je bilo s soglasjem slovenskih oblasti in ob nasprotovanju neformalne opozicije sprejetih leta 1988 –, se je v Sloveniji oblikovala ustavna alternativa, ki je začela pripravljati predlog nove slovenske ustave.⁴⁸ Slovenski ustavni amandmaji so v vseh organih zveznega vodstva in tudi v vodstvu ZKJ naleteli na izjemno ostro nasprotovanje, njihov sprejem so hoteli na vsak način preprečiti, znova so se pojavile grožnje z uvedbo izrednega stanja, ki jih je Slovenija doživljala od leta 1987 dalje, najbolj intenzivno leta 1988. Kritizirani ali popolnoma zavračani so bili zlasti tisti amandmaji, ki govorijo o pravici do samoodločbe, odcepitve in združitve, in amandmaji o ekonomski suverenosti in pristojnosti federacije na ozemlju Slovenije. Slovenski vsebinski argumenti in sklicevanje na to, da je Srbija že konec marca 1989 spremenila jugoslovanski ustavni red in takrat zahtevala, da se druge republike ne vmešavajo v njene »notranje« zadeve, niso zalegli. Proti amandmajem so se izrekli vsi federalni organi, napovedani pa so bili vlaki protestnikov iz drugih delov Jugoslavije, ki naj bi prišli v Slovenijo. Na drugi strani so vse slovenske družbenopolitične organizacije in vsi vidnejši politiki amandmaje javno podprli. 27. septembra 1989 so bili amandmaji v slovenski skupščini kljub vsem pritiskom sprejeti, na slovesno razglasitev pa je neposredno iz ZDA, kjer je bil na obisku, prišel tudi predsednik Predsedstva SFRJ Janez Drnovšek. Ker vojska ni imela

48 O ustavnih spremembah; Hribar, Slovenska državnost; isti, Slovenci kot nacija; Bučar, Prehod čez rdeče morje; Jambreč, Ustavna demokracija.

dovolj poguma, da bi ob sprejetju ustavnih amandmajev v Sloveniji izvedla izredne razmere, kot je sprva načrtovala, sta v akcijo stopila Slobodan Milošević in srbski vrh.

Ilustrirajmo kompleksne razmere, v katerih se je po sprejetju amandmajev znašla slovenska politika, z razpravo na eni od sej republiškega vodstva. Po sprejetju septembrskih ustavnih amandmajev je na temelju poročil in analiz SDV oblast analizirala razmere v Jugoslaviji in njihove posledice za Slovenijo. Ob napovedih »mitinga resnice« v Ljubljani, s katerimi naj bi zrušili slovensko vodstvo, so poročila SDV dokaj natančno kazala največje krizne točke v Jugoslaviji in nakazovala možen (krvav) razvoj dogodkov, do katerega je leto in pol kasneje tudi prišlo. Oblast je zato ocenjevala, da za prehod v večstrankarski pluralizem in izvedbo volitev potrebuje zelo odgovorno opozicijo, saj sicer lahko pride do neobvladljivega dogajanja. »Smo pred tem, da bo Slovenec še vedno živel po meri komunistov, ker ne bomo mogli dobiti oz. ne bomo dobili adekvatnega partnerja za resen dialog. Ali, če pogledamo drugo skrajnost, pomeni to, da preidemo z mere komunistov na mere nekoga drugega, ki pa ta čas ni, vsaj kolikor je meni znano, ponudil nikakršnega programa, ki bi bil vreden resnega dialoga. Lahko bomo jutri imeli na cesti množice, ki ne bodo imele nikogar, na katerega bi se lahko obrnile in vodile dialog o svojih problemih. Takih situacij se v organih za notranje zadeve najbolj bojimo, najhuje je takrat, ko imaš pred sabo množico nezadovoljnih ljudi, pa se nimaš s kom pogovarjati.«⁴⁹ Tomaž Ertl je tudi ocenjeval, da Slovenija v Jugoslaviji nima zaveznikov, da t. i. zahodna delitev, to je teza o bizantinskem jugovzhodnem delu Jugoslavije in o naprednem zahodnem, ne drži. Hrvati se bodo v konkretnih primerih obnašali tako, kot so se ob sprejemanju ustavnih amandmajev in ob drugih agresivnih posegih v Slovenijo. Na Hrvaškem je bila utišana t. i. hrvaška pomlad, ideja pa je še vedno močno prisotna, na pohodu je klerikalni nacionalizem v najslabšem pomenu te besede, vse več je petja ustaških pesmi, ker za Hrvate to pomeni simbol neodvisne države Hrvaške. Hrvaško politično vodstvo je obremenjeno s procesi proti drugače mislečim, nezadovoljni so, ker se slovenski mediji (Mladina) ukvarjajo s hrvaško pomladjo in njenimi predstavniki in s hrvaško emigracijo. Hrvaška alternativa trdi, da je bil Hrvaški »izrezan trebuh« z Bosno in Hercegovino. BiH je izredno nevarna tempirana bomba. Tam se spori med Hrvati in Srbi in Muslimani obnavljajo. Situacija bo bistveno drugačna kot na Kosovu, kjer se

49 ARS, AS 1944, šk. 57, Magnetogram 71. seje P SRS, 6. 10. 1989, str. 11, Razprava Tomaža Ertla.

Albanci spopadajo z njim neprijazno državo. V Bosni bo država vedno tepena, ker se nikoli ne bo prav postavila. Odposlanci BiH se v zveznih organih pojavljajo kot neenotna skupina. Bosna je značilna še po nečem. Pred leti je imelo veliko podporo namigovanje nekaterih arabskih držav, da bi se morali Muslimani v Bosni prizadevati za samostojno avtonomijo, ki bi jo nato razširili v republiko, malo na račun Črne gore in Kosova, ker bi bila to po oceni ekscentričnih voditeljev, kot sta Homeini in Gadafi, odskočna deska za prodor islamizma v Evropo. Zahodna Evropa ni pripravljena priznati kakršnega koli razbijanja Jugoslavije, to pa je tudi posledica strahu pred prodorom islama. Morda to ni najbolj pomemben, gotovo pa je eden od argumentov, da Jugoslavija ostane, kakršna je, da jutri ne bo tu pet držav in bi se morali ukvarjati z vsako posebej.

Protibirokratske revolucije v Vojvodini niso izvedli Lale, ampak koloni. Tudi mi imamo svoje kolone. Ne verjamem, da bi sedaj (po sprejemu amandmajev) lahko našel kdor koli kaj, zaradi česar bi oklical izredne razmere v Sloveniji. V Smernicah (za izvedbo izrednih razmer) so našteje točke, po katerih moraš dobiti argumente za to. Živelj iz drugih republik pri nas je v večini prestrašen in neopredeljen. Vendar, če jutri tisti, ki so prepričani, da je to njihova državljanska dolžnost, skušajo v Sloveniji z nekimi agresivnimi posegi pokazati, da se ne strinjajo s slovensko ustavo, slovensko politiko itd., pa jih ne bi težko dobili na svojo stran. Priključili bi se ji iz strahu, da jih bomo jutri pošiljali iz Slovenije kot tehnološki višek, hkrati se bojijo, da bo šovinizem – ki je vsak dan hujši – vse več je napadov na njih, tudi tiste, ki povsem mirno in pošteno delajo v naši republici – povzročil, da jih bomo počasi začeli izganjati. Ni nam treba več kot 2000, 3000 ljudi, ki organizirajo pohod. Ena od točk Smernic (verjetno smernice vojaškega vrha za uvedbo izrednih razmer) pravi, da je uvedba razmer možna »v primeru rušilnega kršenja javnega reda in miru«. Povod je lahko torej tudi to.

Slovenska opozicija je v tem trenutku hudo prizadeta. Trdno so prepričani, da so ustavni amandmaji njihovo delo, slavo pa žanje nekdo drug. Vsi so prepričani, da sta ZK in tudi slovensko vodstvo ob sprejetju amandmajev pridobilo kar veliko točk. Realno je pričakovati samo eno možnost: čim prej slovensko vodstvo kar najbolj kompromitirati. To se že kaže v trditvah, da ustava nič ne pomeni in da ZK še zdaleč ne misli tega, kar govori. Ertl je še opozoril, da zvezni organi delovanje slovenske SDV in njegovo delovanje štejejo za nezakonito, češ da ni več del enotne varnostne službe, ker ne upošteva zveznih pravil, na kar ga opozarja zvezni sekretar, ker sam upošteva republiška stališča in se pokorava slovenski skupščini, kar je po zakonu dolžan. O tem, tudi o pravilih SDV, bo sedaj

presojalo Zvezno ustavno sodišče. Sam se je znašel v zelo težkem položaju, ker dvema gospodarjema pač ni mogoče služiti. Tudi slovenska SDV je v zelo težkem položaju, v desetih letih se je postopoma osamosvojila in je tudi »v špici sodobne tehnologije«, ukrepi so bistveno drugačni kot v drugih delih Jugoslavije, tudi poročila so že leta javna. »Toda kolektiv se bo razšel, ker nenehno živi pod grožnjo, da se bo tudi takrat, ko dela iz najglobljega prepričanja, da dela dobro za Slovenijo, znašel na zatožni klopi.«⁵⁰

Predsednik izvršnega sveta Dušan Šinigoj je ocenjeval, da se je slovensko vodstvo znašlo v položaju, ko mu bodo očitali, da se zavzema za kapitalizem, oni pa za socializem in samoupravljanje. Hkrati pa je bilo že povedano, »da JLA ne bo dovolila, da bi Zveza komunistov sestopila z oblasti.«⁵¹

Kučanova ocena, najbrž v luči začetih razprav na t. i. Smoletovi okrogli mizi, je bila, da ga morebitno kompromitiranje s strani alternative ne skrbi, bi pa morali imeti pobudo pri volilnem zakonu in zakonu o političnem delovanju. Ljudem je treba povedati, da bodo volitve izraz njihove volje in da nobena politična mahinacija z razporejanjem sil ne more dobiti volitev pred dejanskimi volitvami; mišljena je vnaprejšnja delitev oblasti po poljskem vzoru. Gre za željo, da bi nekdo volitve dobil pred volitvami, ker ni prepričan, da bi se na njih potrdila pričakovanja. »Če se ne bo zgodil kakšen revolucionarni pretres oziroma pretres v družbi, ki bi na ljudi spet vplival tako iracionalno kot zadnje čase vplivajo stvari, potem mislim, da ni kake velike nevarnosti, da ob našem pametnem nastopanju vendar le ta socialistična perspektiva ne bi dobila večinske podpore Slovencev, s temi ljudmi je enostavno preveč tvegano, to ljudje vidijo.«⁵² Glede SDV je menil, da bo zvezno ustavno sodišče pred dilemo, saj gre pri odločitvi v bistvu za vprašanje tajnih uradnih listov (ti so bili v Sloveniji namreč tedaj že ukinjeni). Ocenil je, da je delovanje slovenske SDV treba ohraniti, saj so tu že tudi druge službe: beograjska, torej srbska SDV – ne zvezna – »natančno ve, kaj se v Sloveniji dogaja, za vsakega izmed nas, kaj počne, s kom kontaktira itd., da ne rečem še kaj drugega«. Poleg vojaške službe, ki ima svojo logiko in svoja pooblastila, pa so »tu še druge službe v funkciji popolnoma drugih ciljev, ne več v cilju čuvanja integritete Jugoslavije in ustavnega reda, ampak v cilju kompromitiranja slovenske politike. Za to jim gre in pri tem se bodo lahko ujeli tudi s temi silami pri nas doma.«⁵³

50 Prav tam, str. 14.

51 Prav tam, str. 31, Razprava Dušana Šinigoja.

52 Prav tam, str. 36, Razprava Milana Kučana.

53 Prav tam, str. 37.

Pri preprečitvi »mitinga resnice« je bila z odobritvijo političnega vrha v obrambo Slovenije nato prvič neposredno angažirana milica. Slovenije se je Miloševićev propagandni stroj lotil s preizkušeno tezo, da slovensko vodstvo ne obvladuje razmer in da ga je zato treba zamenjati oziroma zrušiti. Glavni organizator protibirokratske revolucije Miroslav Šolevič je že po zborovanju v Cankarjevem domu februarja 1989 obljubil, da bo 25. marca 1989 v Ljubljani organiziral protestni miting. Prvo organizacijo mitinga v Ljubljani so sicer načrtovali že celo pred tem, v mitingaškem valu poleti in jeseni 1988, vendar bi organizacija terjala več priprav, takratni najpomembnejši cilj organizatorjev pa je bil, da disciplinirajo »srbska« ozemlja. Zato so ponovno poskusili 1. decembra 1989, vendar so se slovenska oblast (še posebej republiški sekretar za notranje zadeve Ertl, ki je bil operativno najbolj odgovoren), SDV in slovenska milica z odlično organizirano akcijo, poimenovano Sever, temu odločno uprli, tudi za ceno morebitnega spopada in prelijanja krvi, čeprav so se temu – kolikor je bilo v njihovi moči – hoteli izogniti. S tem so preprečili poskus, da bi slovensko vodstvo zamenjale nahujskane množice iz drugih republik, dokazali, da v Sloveniji veljata red iz zakon in da demokratizacija poteka organizirano, dogovorno, s postopnim spreminjanjem zakonodaje in njenim spoštovanjem ter s spoštovanjem legalnih institucij. Hkrati pa je akcija Sever tedaj prvič pokazala, da je Slovenija sposobna tudi s silo - s svojo milico - zavarovati svojo tedaj še republiško suverenost in doseženo stopnjo demokracije. Tega sporočila ne jugoslovanske in ne srbske oblasti in prav tako ne vrh JLA niso bili sposobni dojeti.⁵⁴

Pozno jeseni 1989 se je politični prostor izoblikoval. Že prej, 12. maja 1988 je bila v Ljubljani ustanovljena Slovenska kmečka zveza (SKZ), ki je izšla iz Zadrुžne zveze Slovenije in se je razglašala za stanovsko organizacijo. 11. januarja 1989 je bila ustanovljena tudi Slovenska demokratična zveza (SDZ), ki je združevala predvsem kulturne delavce. 16. februarja 1989 je bila ustanovljena Socialdemokratska zveza Slovenije. Okrepilo se je tudi krščansko socialno gibanje okrog Revije 2000, iz katerega se je del izločil in 10. marca ustanovil stranko Slovenski krščanski demokrati, 11. junija so nastali Zeleni Slovenije in kasneje še druge manjše politične zveze oziroma stranke. Prve zveze so bile zaradi ustavnih določil najprej v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva, s sprejetjem nove volilne zakonodaje decembra 1989 pa so dobile možnost tudi samostojne registracije. Tudi nekdanje družbenopolitične organizacije so se

---

54 Bukovnik, Sever; Ob 10. obletnici akcije Sever.

preoblikovale v stranke, ZKS, ki je potem na volitvah kot posamična stranka še vedno dobila največ glasov, je postala Stranka demokratične prenove (kasneje socialdemokratska stranka), ZSMS liberalna stranka, SZDL pa socialistična.⁵⁵

Jeseni 1989, po razhodu ob pisanju skupne listine z nacionalnim programom, se je dialog med oblastmi in tedaj že izoblikovano opozicijo nadaljeval za okroglo mizo v okviru SZDL, t. i. Smoletovo okroglo mizo (po Jožetu Smoletu, predsedniku Republiške konference SZDL). Okrogla miza je bila ustanovljena na sestanku 22. in 23. septembra (takrat je bil sprejet tudi začasni poslovnik), dan pred tem je njeno ustanovitev potrdilo predsedstvo RK SZDL, vendar na koncu ni uspela.⁵⁶ Opozicija – njena stališča je največkrat predstavil Pučnik – je bila prepričana, da jo hoče oblast z Okroglo mizo izigravati, zato sta del opozicije (DSP, Klub 89, Odbor za varstvo človekovih pravic, Sekcija za kulturo miru, Slovenska demokratična zveza, Slovenska kmečka zveza in Zveza slovenske kmečke mladine, Slovensko krščansko socialno gibanje, Socialdemokratska zveza Slovenije, Zeleni Slovenije) in tudi »vladajoča« ZSMS svoje poglede na volitve strnila v izjavi Kakšne volitve hočemo,⁵⁷ dvom o dobronamernosti oblasti pa so izrazili v besedilu Zakaj na taki okrogli mizi ne želimo več sodelovati.

Odziv na propadlo okroglo mizo je bila ustanovitev koalicije Demos. Ta je bila ustanovljena 27. novembra 1989, naprej po sistemu »tri plus ena« (SDZ, SDSS KDS), medtem ko je Kmečka zveza podpirala skupni program, na volitvah pa je nameravala nastopiti s samostojno listo. 8 januarja 1990 so se Demosu pridružili še Zeleni Slovenije, pa tudi Kmečka zveza, ta je sicer nihala med Demosom in ZSMS, se je na koncu vključila kot polnopravna članica. Še pred volitvami sta v Demos vstopili tudi dve manjši stranki, Slovenska obrtniška stranka (kasneje Liberalna stranka) in Sivi panterji (upokojenska stranka). Koalicijo je vodilo predsedstvo, ki sta ga sestavljala po dva člana vsake stranke, predsednik pa je postal dr. Jože Pučnik. Osnovni točki Demosovega volilnega programa sta bili suverena Slovenija in parlamentarna demokracija, precejšen del volilne strategije pa je temeljil na protikomunizmu.

Po sprejetju zakona o političnem združevanju 27. decembra 1989 so se zveze spremenile v stranke, enako tudi tri družbenopolitične organizacije (ZSMS, ZKS, SZDL). Slovenski komunisti so 20. januarja 1990 zapustili 14. (izredni) kongres ZKJ, ker so bili vsi njihovi predlogi za demokratizacijo

55 Več o programih zvez in nato strank v: Repe, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, 2, dok. 29–48, str. 131–208; program Demos v: Repe, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, 1, dok. 45, str. 216–218.

56 Repe, Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije, 1, dok. 41, str. 203–204.

57 Prav tam, dok. 40, str. 200–203.

Jugoslavije in Zveze komunistov zavrjnjeni. ZKJ je nato razpadla, ZKS pa je sprejela socialdemokratski program in začela tekmovati z drugimi strankami za naklonjenost volivcev. Prehod iz enostrankarskega v večstrankarski sistem je bil izpeljan na tako kulturnen in korekten način, da tudi z današnje časovne oddaljenosti zasluži pozitivno zgodovinsko oceno. V formalnem smislu so bile, kar zadeva volitve, prvo pomembno, danes pogosto prezrto dejanje konec marca 1989 splošne volitve z več kandidati za člana Predsedstva SFRJ. Sicer še vedno v organizaciji SZDL so potekale demokratično in na njih je na koncu v tekmi z Markom Bulcem, uradnim kandidatom oblasti, nepričakovano zmagal dotlej v javnosti neznani dr. Janez Drnovšek.

Po dogovornem prehodu v večstrankarstvo so bile 8. aprila 1990 v Sloveniji prve povojne demokratične in večstrankarske volitve. Hkrati s parlamentarnimi so potekale tudi predsedniške volitve. Ker je deloma ostal še stari pravni sistem, so volitve potekale za tri zборе: družbenopolitični zbor, zbor občin in zbor združenega dela, obstajalo pa je še vedno tudi predsedstvo republike. Za mesto predsednika so se potegovali štirje kandidati, za štiri mesta v predsedstvu pa dvanajst kandidatov. Na koncu je v drugem krogu zmagal Milan Kučan kot predsedniški kandidat, člani predsedstva pa so postali Ciril Zlobec, dr. Matjaž Kmecl, dr. Dušan Plut in Ivan Oman. Na parlamentarnih volitvah je s približno 55 odstotki zmagal Demos, ki je dobil večino v družbenopolitičnem zboru (47 sedežev od 80) in zboru občin (50 glasov od 80), medtem ko so v zboru združenega dela imele večino prejšnja ZK, mladinska organizacija (preimenovana v ZSMS - liberalna stranka) in socialisti, ki so izšli iz socialistične zveze (Demos je dobil približno 30 glasov, strankarske razporeditve namreč ni bilo mogoče natančno določiti). Predsednik novega parlamenta je postal dr. France Bučar, vlado pa je sestavil Lojze Peterle, ker so krščanski demokrati znotraj Demosa dobili največ glasov. Proces pluralizacije slovenske družbe se je končal s konstituiranjem večstrankarske skupščine. 8. julija 1990 je bila pred množičnim grobiščem domobrancev v Kočevskem rogu tudi množična spravna slovesnost, postavili pa so spomenik žrtvam povojnih pobojev. S slovesnostjo, na kateri sta govorila predsednik predsedstva Milan Kučan in ljubljanski metropolit dr. Alojzij Šuštar, so skušali na simbolni ravni preseči ideološki konflikt med Slovenci.

Politično razmerje sil med novimi strankami in starimi političnimi silami je bilo razdeljeno skoraj na polovico, pa tudi sicer je bilo obdobje spomladi 1990 izjemno težko. Slovensko gospodarstvo je preživljalo agonijo, dušili so ga zvezni ukrepi, izgubljalo je jugoslovanski trg, Srbija ga je načrtno blokirala. Med novo

Izvršni svet skupščine RS – 'slovenska vlada', na dan imenovanja 16. maja 1990 pred vhodom v skupščino

oblastjo in opozicijo je vladalo veliko nezaupanje. Vrh JLA je še pred volitvami iskal legalno pot za uvedbo izrednih razmer v Sloveniji in s tem za preprečitev volitev. Pričakoval je podporo SZ in zadržano ravnanje (toleriranje) ZDA, Nata in evropskih držav, ki so bile naklonjene ohranitvi Jugoslavije. Domneval je, da bi zahodni politiki, če bi bila stvar izpeljana hitro in učinkovito, stvar verjetno sprejeli. Poleg stalno napetih razmer na Kosovu je največjo nevarnost za obstoj Jugoslavije videl v nastanku nacionalnih strank, o katerih je menil, da so protijugoslovanske in protikomunistične ter da jim je cilj razbitje Jugoslavije. Štab vrhovnega poveljstva je zato od predsedstva zahteval, naj zagotovi delovanje federacije in naj prepreči večstrankarske volitve, češ da bi zmaga nacionalnih strank pripeljala do razbitja Jugoslavije. Ker predsedstvo v zvezi s tem ni sprejelo kakih posebnih sklepov, je vojska pred volitvami izvajala zastraševalne manevre v Sloveniji in na Hrvaškem, poleg tega je general Veljko Kadijević obiskal obe republiki, kar je bilo razumljeno kot pritisk in zastraševanje. V Sloveniji je JLA skušala tudi neposredno vplivati na volitve. Proti Jožetu Pučniku, predsedniku Demosa in kandidatu za predsednika slovenskega predsedstva, so vojaški organi v Mariboru vložili obtožnico zaradi plakata z naslovom Demos za slovensko vojsko, ki ga je podpisal Pučnik. S plakatom naj bi »grobo žalil JLA s trditvami, da vojska ni sposobna braniti države pred zunanjim sovražnikom, da ubija naše otroke, zastruplja naše gospodarstvo in ogroža našo svobodo«, kot so zapisali.

Poteza vojske je bila kontraproduktivna, mariborski javni tožilec Karel Rajniš je ovadbo zavrzel, Demosova priljubljenost pa se je še povečala.⁵⁸

Aprila 1990, ko je postalo jasno, da večstrankarskih volitev ne bo mogoče preprečiti, je vrh JLA začel pripravljati konkretne ukrepe. Tokrat je nameraval do konca odvzeti pristojnosti glede TO, ker da je Demos trdno opredeljen za slovensko vojsko, v Sloveniji pa da že pripravljajo program lastne oborožitve. Vrh JLA je šlo na roke, da je 15. maja vodenje Predsedstva SFRJ prevzel Borisav Jović. Ta je v trdem uvodnem govoru dejal, da lahko, kdor hoče, odide iz Jugoslavije po mirni poti, vendar je treba prej sprejeti zakon o odcepitvi. S Kadijevićem sta hotela čim prej tudi uresničiti dogovorjeni načrt o razorožitvi TO. Že naslednji dan, 16. maja, je predsedstvo pod točko »položaj v državi« obravnavalo gradivo Sveta za varstvo ustavne ureditve, med katerim je bila znova informacija o napadih na JLA, ki je bila usmerjena izrazito protislovensko. Informaciji je nasprotoval edino Drnovšek. Na sklepe predsedstva z dne 15. maja se je ostro odzvala Slovenija (predsedstvo, skupščina s posebno izjavo, pa tudi Demos). Vojaški vrh se na proteste ni oziral. S sklepi predsedstva je dobil formalno možnost za svoje akcije in je 17. maja začel izvajati ukaz, ki ga je izdal načelnik generalštaba, da se v Sloveniji in Hrvaški vzame orožje iz skladišč TO in se ga prenese v vojaška. Jović je ocenjeval, da bo s tem preprečeno, da orožje zlorabijo v možnih spopadih ali za nasilno odcepitev. Ukaz, ki ga je izdal general Blagoje Adžić, je temeljil na oceni, da so inšpekcijski pregledi pokazali, da je orožje slabo zavarovano in ga je zato treba premestiti v skladišča JLA. Orožje TO je bilo zaradi praktičnih razlogov deloma že sicer hranjeno v skladiščih JLA in nad tem je vojska že imela nadzor, prav tako nad težjim orožjem, strelivom zanj in minsko-eksplozivnimi sredstvi. V Sloveniji je bilo tako v štirinajstih od dvainšestdesetih občin. JLA je nadzorovala več kot 70 odstotkov formacijske ter dodatne oborožitve in opreme slovenske TO. Zato je bilo zelo pomembno zadržati vsaj preostanek, tako zaradi vojaških razlogov kot zaradi vprašanja pristojnosti nad TO. Na Hrvaškem je JLA s premeščanjem začela že aprila, vendar skrivaj. Akcija je uspela, ker so bili v hrvaški TO večinoma srbski oficirji. V Sloveniji je bila akcija časovno dobro preračunana, saj je tisti dan skupščina ravno volila novo vlado, vendar so se stvari kljub temu zapletle. Slovensko predsedstvo se je, potem ko si je ustvarilo pregled nad dogajanjem, ostro odzvalo. Kučan je 18. maja klical Jovića, zahteval pojasnila in povedal, da se ljudje upirajo odvzemu orožja in da lahko pride do žrtev. Dogovorila sta se za sestanek v ponedeljek, 21. maja. Vendar

---

58 Več o tem Repe, Jutri je nov dan.

slovensko predsedstvo ni čakalo do ponedeljka, predajo iz skladišč je ustavilo naslednji dan, 19. maja, z zaupno brzojavko, ki jo je poslalo v občinske štabe TO. Pri tem je bilo v dilemi, ali to sme storiti, saj lahko v težek položaj postavi ljudi, ki so neposredno odgovorni, ni pa bilo jasno, kakšne bodo posledice njihovega ravnanja. Iz večine skladišč je vojska orožje odpeljala, v dvanajstih občinah pa ji to ni uspelo, ker so se ukazu uprli občinski poveljniki TO. Predsedstvu so sicer kasneje očitati zapozneno reakcijo, kritike so letele tudi na SDV, da na akcijo armade ni pravočasno opozorila, vendar je tudi Janša kot najostrejši kritik kasneje zapisal, da se je predsedstvo z ukazom o ustavitvi (s katerim je legaliziralo ravnanje tistih poveljnikov, ki so se odvzemu uprli) uveljavilo kot dejanski poveljnik slovenskih oboroženih sil.⁵⁹ Zaradi tedanjih razmer v federaciji je bilo zlasti pomembno, da je slovensko vodstvo podvomilo o zakonitosti ukaza in armadni vrh prisililo, da svoje ukrepe opravičuje pred zveznim predsedstvom in pred javnostjo.

Izkušnja z odvzemom orožja je imela za posledico, da so slovenske oblasti začele iskati formulo za »vmesni čas«, torej za obdobje, ko je še obstajala stara struktura TO in ni bilo pravne podlage za ustanovitev »čiste« slovenske oborožene formacije, kakršno naj bi dobila Slovenija v morebitni konfederalni ureditvi Jugoslavije. Rešitev je našla v Narodni zaščiti, posebnosti slovenskega obrambnega sistema, ki pa tedaj ni imela večje teže. NZ je bila sestavljena predvsem iz starejših kadrov, njena precej nedorečena naloga v vojnem času naj bi bila varovanje posameznih objektov ter skrb za red in mir v zaledju bojišč. Imela pa je močno tradicijo. Med drugo svetovno vojno so bile enote NZ mestna gverila in prvo leto vojne celo pomembnejše od partizanskih enot. Njeni pripadniki so tedaj sicer živeli doma in hodili v službo, imeli pa so skrita skladišča orožja, streliva ter eksplozivnih sredstev in so izvajali sabotaže. Na tej tradiciji se je po vzpostavitvi TO leta 1969 NZ tudi obnovila. Manevrška struktura Narodne zaščite, v kateri sta sodelovali tako TO kot milica, je tako nastala kot posebna, tajna, vendar zakonita organizacija. Septembra 1990 je že imela približno 30.000 pripadnikov in je postala osnovna os slovenskih oboroženih sil. Slovenija se je začela tudi skrivaj oboroževati, slovenska skupščina pa sprejemati novo obrambno zakonodajo. Iz obrambnega koncepta Socialistične republike Slovenije je tako na istih temeljih, na milici in na TO, zrasel nov obrambni koncept samostojne države, za katero so se državljani nekaj mesecev kasneje, decembra 1990, odločili na plebiscitu.

---

59 Janša, Premiki.

